

WEBER'İN TARİHSEL ŞEHİR SOSYOLOJİSİ: MODERN TOPLUMUN TEMELİ OLARAK ŞEHİR

Lütfi Sunar*

Özet: Modernitenin başlangıcından itibaren Batı'da şehirlerin gelişimine ve Batı şehrinin hususiyetlerine dair tartışmalar, modern toplumun tanımlanması bakımından önem arz etmektedir. Gerek modern toplumun bir şehirleşme olgusu ile beraber ortaya çıkması gerekse moderniteyi tetikleyen kapitalizmin şehirli bir olgu olarak görülmesi bunda etkilidir. Bu bakımdan ilk sosyologların ilgi odağında daima, şehrin gelişimi ve Batı şehirlerinin hususiyetleri olmuştur. Ancak onlardan hiçbiri bir bakıma şehir sosyolojisinin kurucu ismi olarak görülebilecek olan Weber kadar sistematik biçimde konuyu ele alabilmiş değildir. Weber şehirlerin gelişimine dair tarihsel sosyolojik bir kuram geliştirmiş ve bu kuram dahilinde şehri modern toplumun temeline yerleştirmiştir. Bu yazıda Weber'in şehirlerin doğuşu, gelişimi ve modernitenin kökeninde yer alması ile ilgili analizleri ve bu analizlerin onun sosyolojik teorisindeki yeri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Weber, şehir, kapitalizm, akılcılaşıma, Batı şehri, Doğu şehri

Weber's Historical Urban Sociology: City as a Base of Modern Society

Abstract: Since the beginning of modernity, discussions concerning the development and characteristics of occidental city in the West have played a central role in defining modern society and exploring its origins. In that, both the synchronous emergence of modern society with urbanization and the manifestation of modernity-triggering capitalism as an urban phenomenon have been instrumental. In that regard, early sociologists have focused their attention on urban development and characteristics of occidental city. Yet, none has done better than Weber, who can justly be considered as the founding father of urban sociology, in handling the issue systematically. Weber proposed historical-sociological theories of urban development and, within the framework of his theories, put the city in the center of modern society. He argues that modernity never took place in the Orient because cities in the real sense never developed there. In this respect, it could be argued that Weber's analysis of cities centers around the exaltation of modern Occidental society, which is the fundamental purpose of his sociology. This paper addresses Weber's analysis of the birth and rise of cities, and how they lie at the foundation of modernity within the framework of his theory of sociology.

Key Words: Weber, city, capitalism, rationalisation, occidental city, oriental city

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Giriş: Şehir Sosyolojisi ve Weber

Şehirlerin doğuşu ve gelişimi ile ilgili tartışma, sosyolojinin öteden beri merkezinde yer almıştır. Zira sosyolojiyi bir bilim dalı olarak ortaya çıkaran ana etkenlerden biri de modernite ile birlikte şehirleşmenin değişen hızı ve yüzü olmuştur. Bu sebeple modern şehirleşmenin meseleleri sosyolojinin temel ilgilerinden birisi olmuştur. Ancak sosyolojinin bir bilim dalı olarak doğuşunda ana etkenlerden bir diğeri olan toplumun gelişme tarihinin açıklanması ve Batı'nın bu gelişme içerisinde konumlandırılması da şehri temel ilgi alanına dönüştürmüştür. Giddens'in ifadesiyle "Kent sosyolojisi, diğerleri gibi sosyolojinin yalnızca bir dalı olmaktan daha fazla bir şeydir. Genel sosyolojik ilginin en önemli sorunlarından bazılarının tam kalbinde yer alır."¹

Sosyolojinin doğuşu ile Batı'nın toplumlararası ilişkilerde konumlandırılması arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Şehir, bir toplumsal yapının gelişmişliğini gösteren önemli bir öge olarak toplumun gelişme tarihinin açıklanmasında merkezi bir ilgiye mazhar olmuştur. Modern toplumun tarih boyunca en gelişmiş, karmaşık ve ileri toplum modeli olduğuna duyulan inanç kapsamında şehirlerin tarihi yeniden ele alınmış ve modern toplumun gelişmişliğini destekleyecek biçimde yeniden yazılmıştır. Bu kapsamda sosyolojide başından beri şehri Batı'ya has kılma arzusu öne çıkmaktadır.

Şehrin Batı'ya has kılınması için dünya şehirleri hakkında bir bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bilgiler sosyolojiye paralel olarak gelişen diğer bir disiplin olan şarkiyatçılık tarafından sağlanmıştır. Önceleri seyahatnamelerde ve sömürge görevlilerinin metinlerinde dağınık bir biçimde bulunan Doğu şehirlerine dair gözlemler, şarkiyatçı incelemeler tarafından sistematik bir kıyaslamaya dönüştürülmüştür. Buna göre şehir Batı'ya mahsustur ve Batı dışında ancak onun ilkel ve tamamlanmamış hallerine rastlanabilir. Sosyolojinin kurucu isimleri daha çok ham halde bulunan bu kıyaslamaları Batı toplumunun özgünlüğünü ve biricikliğini göstermek üzere kullanmışlardır. Bu kapsamda Weber'in şehrin gelişimine dair geliştirdiği perspektif sosyolojik düşüncede şehirle ilgili açıklamaları önemli bir biçimde etkilemiştir. Weber'in yaklaşımı Batı tarihinin açıklanması bağlamında şehrin konumunu açıkladığı gibi, çağdaş meselelerin ele alınışında da bir bakış açısı oluşturmuştur. Bu yönüyle Weber, belki de şehir sosyolojisinin kurucu ismi olarak adlandırılmayı hak etmektedir.

¹ Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çev., Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s. 151-152.

Bu çalışmada Weber'in şehirle ilgili temel tezleri ele alınacak, bu tezlerin anlamı irdelenecektir. Çalışmada sırasıyla Weber'in şehir tanımı, şehirlerin doğuşu ve gelişimi, modern kapitalizmin oluşumunda şehirlerin gelişiminin rolü gibi temel tartışmaları ele alınacak ve nihayetinde şehirle ilgili geliştirilen açıklamalarının Weber'in genel sosyolojisindeki yeri, Batı'nın toplumlararası ilişkilerde konumlandırılması arayışı ile olan yakın ilişkisi tartışılacaktır. Son bölümde ise Weber'in yaklaşımını aşmak üzere geliştirilen ve şehirlerin doğuşuna ilişkin farklı bir açıklamayı içeren yaklaşımlar ele alınacaktır.

Weber'in Şehirleri Ele Alış Biçimi

Weber'in çalışmalarının temel konusu, akılcılaşıma kavramı ekseninde modern toplumun ortaya çıkışıdır. Bu ekseninde modernitenin benzersizliğini göstermek bakımından şehirlerin gelişimini önemseyen Weber, şehrin tam anlamıyla sadece Batı'da ortaya çıktığını göstermek üzere değişik çalışmalarında şehir temasına değinmektedir.² Ona göre toplumsal gelişmenin önemli bir aşaması olan şehirleşme,³ başka yerlerde başlayıp zaman zaman Batı'dan daha ileri noktalara ulaşsa da bir şehir, olması gerektiği şekilde ancak Batı'da mevcut olmuştur.⁴

Weber'in Şehirle İlgili Görüşlerinin Dile Getirildiği Eserleri

Bu bağlamda Weber'in şehirle ilgili görüşleri en derli toplu biçimde *Ekonomi ve Toplum* isimli ansiklopedik başyapıtının *Şehir: Meşru Olmayan Egemenlik*⁵ başlıklı son kısmında⁶ ele alınmıştır.⁷ Ekonomi ve toplumun diğer kısımları gibi

² Max Weber, *General Economic History*, Tr. Frank H. Knight, Mineola: Dover Publication, 2003, s.313-314

³ Max Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, Çev. Richard I. Frank, London: Verso Books, 1988, s. 69-75

⁴ Weber Batı'nın akılcılığının gelişimini özel olarak şehir devrimi, Gregoryen reformu ve feodalite devriminin sonuçlarının kesişmesine bağlamaktadır. Bu bağlamda *şehir devrimi* siyasi zemini vatandaşlık olan ortaçağ şehirlerinin bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkışını; *Gregorian reformu* Kilise'nin seküler idarecilerden bağımsızlaşmasını ve *feodalizm reformu* da kuvvetler ayrılığını ve sözleşmeye dayalı hakların yerleşmesini ifade etmektedir.

⁵ Eserin dördüncü Almanca basımını yayıma hazırlayan Johannes Winckelman Weber'in çalışmanın ilk taslağında kullandığı başlığa atfen bu kısma *Meşru Olmayan Egemenlik: Şehirlerin Tipolojileri* başlığını vermiştir. Bu sebeple *Ekonomi ve Toplum*'u İngilizce baskıya hazırlayan editörler her iki ismi de içeren bir başlık kullanmayı tercih etmişlerdir.

⁶ *Şehir* eserin son kısmı olmasına rağmen ilk yazılan bölümlerinden biridir. Bk. Wolfgang J. Mommsen, "Max Weber's "Grand Sociology": The Origins and Composition of *Wirtschaft und Gesellschaft*. Soziologie," *Max Weber's Economy and Society: A Critical Companion*, ed. Charles Camic, Philip S. Gorski ve David M. Trubek, Stanford, Calif: Stanford University Press, 2005, ss. 70-100, s. 91.

bu kısım daha çok müstakil bir eser olarak tanınmaktadır.⁸ Bunda diğer bölümlerden ayrı olarak eserin ilk defa Weber'in ölümünden sonra müstakil olarak *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'te⁹ “*Şehir: Sosyolojik Bir Araştırma*” başlığı ile yayımlanması da etkili olmuştur. Buradaki meşru olmayan (non-legitimate) ibaresi Weber'in daha Antikite'den beri Batı şehrinin temel özelliği olarak gördüğü idare edilenlerin şehrin idarecisinin geleneksel meşruiyetini kırarak çeşitli şekillerde bir araya gelmesiyle şekillenen otoritelerini bunun yerine ikame etmesi anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Weber ve şehir üzerine kaleme alınan pek çok çalışma bu kitaba dayanarak yazılmaktadır. Bu eser Weber'in şehre yaklaşımını kavramak bakımından önemli olsa da tamamlayıcı ve detaylı bilgiler ancak diğer eserlerinin dikkatli bir incelemesi ile ortaya çıkmaktadır.

Weber dünya dinlerinin iktisadi ahlakını ele aldığı incelemelerinde ise değişik dünya toplumlarında şehirlerin konumu ile ilgili değerlendirmelere sıkça yer vermektedir. Zira akılcılaşıma ve büyüden arınma noktasında şehirlerin gelişmişliği Weber için önemli bir noktadır. Bu eserlerinde Weber, konu içerisinde göndermeler ve şehirlerle ilgili açıklamalar yapmakla birlikte zaman zaman konuya müstakil bölümler de tahsis etmiştir. Örneğin Weber, *Çin Dini* isimli çalışmasının “Şehir, Prens ve Tanrı” başlıklı birinci bölümünde konuyu Çin'de toplumsal formasyon, özellikle aşiret ilişkileri ile şehrin ortaya çıkması arasındaki ilişki bakımından ele almaktadır.¹¹ Bu bölümde Weber, analizlerini Batı şehirleri ile (örn. Florensa) Çin şehirlerinin genel bir karşılaştırması ekseninde yürütmektedir. *Hint Dini* isimli çalışmasında da Weber, konuya özel bir bölüm tahsis etmese de sık sık kast sistemi ile şehirleşme arasındaki ters orantılı ilişkiden bahsetmekte ve Hindistan'da şehrin ortaya çıkamamasının

⁷ Max Weber, *Economy and Society*, Vol. 2, ed. Guenter Roth & Claus Wittich, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 1212-1374.

⁸ Bu bölüm Don Martindale ve Gertrud Neuwirth tarafından ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır. Bk. Max Weber, *The City*, ed. & çev. Don Martindale & Gertrud Neuwirth, New York: Free Press, 1966. Bu eserin Türkçesi için bk. Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, ed. Don Martindale, Gertrud Neuwirth, Çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yay., 2000. Bu çalışmada atıflar *Ekonomi ve Toplum* içindeki bölüme yapılmıştır.

⁹ Max Weber, “Die Stadt: Eine soziologische Untersuchung”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Vol. 47, 1921, ss. 621-772.

¹⁰ Weber, *Economy and Society*, 1978: 1234, dn. 1. Bölümün altbaşlığındaki “Meşru Olmayan Egemenlik” ibaresi ile ilgili bir değerlendirme için bk. Coşkun San, *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. 1971.

¹¹ Max Weber, *The Religion of China: Confucianism and Taoism*, Tr. Hans H. Gerth, New York, Free Press, 1968, s.

nedenlerini ele almaktadır.¹² Bu serideki diğer bir incelemesi olan *Eski Yahudilik*'te ise Weber, eski İbrani toplumunun Akdeniz şehirleşme tecrübesinin bir tür devamı olduğunu ve bu yönüyle etrafındaki "Doğulu" topluluklardan ayrıldığını sıklıkla dile getirmektedir.¹³ Weber şehirleşme eksenini Filistin'in İbrani Halkı'nı Batı'nın temellerinden biri olarak kurgulayabilmektedir. Bunların dışında *Genel İktisadi Tarih* isimli çalışmasında da şehirle ilgili analizlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Burada özellikle tunç devrimi sonrası gelişen şehir ekonomisinden ve köy şehir ayrımının ortaya çıkmasının uygarlık tarihindeki yerinden bahsetmektedir.¹⁴ *Vatandaşlık* başlıklı 28. Bölümde ise Weber özellikle Şehrin Batı'ya kattıkları üzerine odaklanmaktadır.¹⁵

Şehrin Tanımı

Weber'e göre şehir temelde büyük yerleşmedir. Buna ek olarak bir büyük yerleşmenin şehir olabilmesi için ekonomisinin tarıma değil ticarete ve üretime dayanması ve bir pazara sahip olması gerekir.¹⁶ Dolayısıyla bir yerleşim yerinin şehir olabilmesi için iktisadi bakımdan kırdan farklılaşması gerekir. Bu ayrışmanın biçimine göre Weber değişik şehir türlerinden bahsetmektedir: *Tüketici şehirler, tarım şehirleri, üretici şehirler, ticaret şehirleri.*

Weber'e göre Antik şehirler tarım şehirleridir. Temelde köleci bir üretim sistemine sahip olan Antik toplumda şehir, şehri çevreleyen toprakların sahibi olan soyluların ikamet ettikleri merkezler olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım şehirleri zaman zaman Tüketici şehirlerin bir türü olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Tüketici şehir doğrudan ya da dolaylı olarak saraya veya diğer büyük *rantiyeci* tüketicilere bağlıdır. Bu şehirlere örnek olarak Weber, saray memurları şehri için Pekin'i, toprak rantı tüketicilerinin şehri için de serflüğün ilgasından evvelki Moskova'yı buna verir. Bunun yanı sıra nüfusun ve şehrin gelişmesinin şehirdeki doğrudan üretime bağlı olduğu şehirler *üretim şehirleridir*. Buna Essen, Bochum gibi modern sanayi şehirleri ve dışarıya için üretim yapan Antik Asyatik zanaatkâr şehirleri örnektir. Son olarak büyük

¹² Max Weber, *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Budism*, ed. ve tr. Hans Heinrich Gerth & Don Martindale, New York: Free Press, 1967.

¹³ Max Weber, *Ancient Judaism*, Tr. Hans H. Gerth, New York: Free Press, 1967.

¹⁴ Weber, *General Economic History*.

¹⁵ A.e., s. 315-337.

¹⁶ Weber, *Economy and Society*, s.1212-1214.

tüketicilerin satın alma gücünün gerek yabancı malları yerel piyasalarda, gerekse yerel malları yabancı piyasalarda satan tüccarların ticaretine bağlı olduğu *ticaret şehirleri* vardır. Buna en güzel örnek Orta Çağ Akdeniz şehirleri, özellikle de tüccar İtalyan şehirleridir. Buna modern zamanlarda büyük para ticaretinin yapıldığı Londra, Paris, Berlin gibi finans şehirleri de dâhildir. Zira, Weber'e göre ticareti yapılan şey para dahi olsa risk üstlenilerek yapılan bir alım satım söz konusudur.¹⁷

Bu ayrımlara ek olarak Weber, şehirleri coğrafi konumlarına göre de tasnif etmektedir. Buna göre temelde iki tür şehir mevcuttur: Kıyı şehirleri ve kara şehirleri. Kıyı şehri daha çok bir ticaret şehri olarak ortaya çıkmaktadır. Antikite'nin Polis'i ve Orta Çağ'ın Akdeniz şehirleri kıyı şehirlerinin en iyi örnekleridir. Bunun aksine kara şehri ise bir tarım veya tüketim şehridir. Weber'e göre Çin'den Mısır'a tüm Doğu şehirleri bir kara şehridir.¹⁸ Aynı şekilde Roma'nın yıkılması sonrasında Batı'da da tam bir karasallaşma gerçekleşmiş, şehirler kırlaşmıştır.¹⁹ Weber'de kıyı şehri, şehrin gelişmeye açıklığını ifade ederken kara şehri bir içe kapanmışlık örneğidir. Ona göre kara şehirde bir dış ticaret olsa da "daha ziyade üretim ve tüketimin yerel piyasalar etrafında merkezleşmesi" söz konusudur.²⁰

Weber'in şehir tanımında rastlanabilecek bir diğer ayırım ise kale ve pazar şehirleri arasında gerçekleşmektedir. Yukarıdaki kara ve kıyı şehirleri arasındaki ayırma benzer şekilde Weber, pazar şehrinin dışa açıklığı temsil ettiğini ifade etmekte ve onu modern şehrin temeline yerleştirmektedir. Zira bir şehrin kale şehri olması, aynı zamanda orada bir garnizonun bulunması ve şehir topluluğunun tam anlamıyla teşekkül edememesi anlamına da gelebilmektedir. Bu bakımdan "garnizon ile kalenin siyasi vatandaşları arasındaki sorunlar bir yandan, sivil ve iktisaden aktif nüfus arasındaki sorunlar diğer taraftan, daima aşırı bir biçimde karmaşık ama şehrin kurulma tarihinde hayati önemdedir."²¹

Weber şehrin ortaya çıkışını yukarıdaki işlevsel ve coğrafi ayrımlarla ilişkili bir biçimde *bağımsız şehir topluluğunun* ortaya çıkışı ile açıklamaktadır. Bu bağlamda onun aslında Antik Yunan ve Roma şehirlerinin oluşumunu model

¹⁷ Weber'in şehir türleri ile ilgili tartışması için bk. A.e., s. 1215-1217.

¹⁸ A.e., s. 1226; Ayrıca bk. Weber, *The Religion of China*, s. 15

¹⁹ Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, s. 77

²⁰ A.e., s. 339

²¹ Weber, *Economy and Society*, s. 1224

olarak alıp idealleştirdiği söylenebilir. Şehrin merkezi otoriteden bağımsızlaşması onun ele aldığı tüm “gerçek” şehir oluşumlarında temel etkidir. Weber’e göre “Şehirler hükümdarın sarayına iliştilmeksizin veya bir hükümdar tarafından bir ayrıcalık verilmeksizin de yabancı işgalcilerin, deniz aşırı savaşçıların, tüccar yerleşimcilerinin veya son olarak yerli grupların çıkarlarının, aracının çıkarlarıyla birleşmesi ile ortaya çıkabilirler.”²² Bu tür şehirler genellikle Antikite’de ve bazen de Orta Çağ’da Akdeniz kıyısında meydana gelmiştir. Antik Yunan sitesi ve Feodal Ortaçağ Orta Çağ şehri merkezi otoriteden bağımsızlaşmıştır. Merkezi siyasi yapının zayıflığı bu neticeyi ortaya çıkaran temel etmendir. Şehir topluluğunun şehrin tanımındaki diğer unsurların önüne geçerek merkezi bir konuma yerleşmesi, Weber’in kapitalizmin gelişimi bağlamında şehirlere yüklediği anlamla yakından ilişkilidir.²³

Şehrin Tarihsel Gelişimi

Weber Batı’da şehirlerin gelişimini insanlığın tarihsel gelişimi içerisinde bir aşama olarak görmektedir. Ona göre şehirlerin gelişimi daha sonra Gordon Child tarafından daha belirgin bir biçimde kuramsallaştırılacağı gibi; tarımsal toplumların sosyal örgütlenmesinde bir sıçramaya tekabül etmekteydi. Bu sıçrama “Antikite’de Siene’den Fırat’a kadar şehir merkezlerinin geliştiği tüm halklar tarafından yinelen[miştir.]” Weber’e göre şehirlerin doğuşu ve gelişimi etrafında toplumların tarihsel olarak örgütlenmesi altı aşamada özetlenebilir:

- 1) Evvela saldırılara karşı savunma sağlamak üzere surlar mevcuttu ve daha sonra bu surlar dahilinde şehirler gelişti. Ama bu aşamada hane halkı ve köy, iktisadi hayatın merkezi olmaya devam etmiştir.
- 2) Ardından buradan daha fazla şehir özelliğine sahip yerleşmeler olan kaleler ortaya çıktı. Bu kalelerin başında toprak, köle, sürü ve hazineye sahip olarak tebaasının üzerinde egemenlik elde eden ve kişisel bir maiyet ile çevrili bir kral vardı.
- 3) Bundan sonra Antikite’deki Akdenizli halkların “klasik” geleneklerine daha yakın aristokratik şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Aristokratların rantiyeci (önce borç para verici ve daha sonra da yaşamlarını kiralılarla idame ettiren)

²² A.e., s. 1214

²³ Bu konu aşağıda detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

toprak sahipleri oldukları bu toplum türünde tipik emek gücü borç kölesi idi.

- 4) Bu aşamada bazı durumlarda kale krallığı daha önce belirtilenden tamamen farklı yönde gelişti. Kral maiyetinin ve ordusunun efendisi olabilmek için yeterli iktisadi kaynakları onları kendi şahsına bağlayacak ölçüde kazandı ve ardından temel önemi haiz adımı atabildi: Tamamen kendisine bağlı ve hiyerarşik ilkelere göre örgütlenmiş bir bürokrasi yaratmak. Böyle bir bürokrasinin yardımı ile kral, tebaasını doğrudan yönetebildi ve buna bağlı olarak şehir onun ve sarayının meskun olduğu kraliyet başkentinden daha fazla bir şey değildi. Weber'e göre bu adım Doğu şehirleri ile Batı şehirlerini ayıran kritik eşiği oluşturmaktadır. Buradan itibaren şehirlerin tarihinde bir çatallaşma meydana gelmektedir.
- 5) Batı'da bir sonraki aşamada Aristokratik şehir devletlerinin ardından klanların şehir üzerindeki ve şehrin kırsal bölgeler üzerindeki egemenliğinin hukuken ilga edildiği Akdeniz bölgelerinin hoplit *polis*i gelişmiştir.
- 6) En sonunda ise ordu hizmeti ve onunla vatandaşlık haklarının artık toprak mülkiyetine bağlı olmadığı demokratik vatandaş *polis*i ortaya çıkmıştır. Weber'e göre bu son gelişme artık Batı şehrinin temelini teşkil edecek şekillenmeye tekabül etmektedir.²⁴

Batı Şehrinin Kökenleri: Antik Yunan ve İbrani Tecrübeleri

Yukarıda çizilen şehirlerin gelişimi aşamalarında kolayca görülebileceği üzere Weber, Antik Yunan şehir devletlerine merkezi bir konum vermektedir. Ona göre “sermayeyi temerküz ve yatırım” imkanlarına sahip olan Antik şehir devletleri gelişime açıktı. Ancak buna mukabil Yakın Doğu'nun monarşilerinde böyle bir durum yoktu ve bu şehirler gelişmeden kalmışlardır.²⁵ Şehir devletlerinin (*poleis*) kurulması ile birlikte sosyal ilişkilerde Yunan uygarlığının karakteristiğini gösteren büyük bir değişim başlamıştır. Zira bu şekilde kıyı bölgeleri deniz aşırı ticarete katılmaya başlamıştır. Böylece Yunanistan'da gemicilik gelişmiş, buna bağlı olarak kolonileştirme başlamıştır. Bu bakımdan Antik Yunan'da “*Polis* sadece siyasi değil aynı zamanda iktisadi merkez, bir

²⁴ Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, s. 69-75.

²⁵ A.e., s. 64-65.

pazar, olduğu için -çok erken dönemde- ticareti düzenleyen birtakım yasalar çıkarıldı ve şehre ayrıca esaslı ayrıcalıklar verilmiştir.”²⁶

Bu şehirlerin askeri bakımdan bağımsız olması diğer özelliklerinin sürdürülmesinde temel etken olagelmiştir. Merkezi bürokratik bir devlet sisteminin ortaya çıkmayışı dolayısıyla her şehir kendi askeri gücüne sahip olmuş ve diğerleriyle ilişkisi bu şekilde gelişmiştir. Yunan şehirleri arasındaki siyasi birlik ancak gevşek bir konfederasyon şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Şehirde aktif bir ticari nüfusun yer alması, kralın maiyetinin zamanla küçülmesi ile askeri gücün vatandaşlardan müteşekkil hale gelmesi, Yunan şehrinin demokratik ve seküler bir sosyal yapıya kavuşmasının temelini oluşturmaktadır. Merkezi bir bürokrasi ortaya çıkmadığı gibi rahipliğin siyasi bir gücü de kalmamıştır. Böylece “Yunanistan’da kapitalist gelişmeye neden olan salt seküler uygarlık ortaya çıkmaya başlamıştır.”²⁷

Yunan’ın bu şehirleşme tecrübesi İskender’in seferi ile birlikte Yakın Doğu’ya yayılmıştır. Bunu İskender’in Yakın Doğu’nun değişik yerlerinde kurduğu şehirlerden takip etmek mümkündür. İskender sonrasında ortaya çıkan Helenistik devletler de “enerjik bir biçimde” şehirleşmeyi özendirmişler ve aynı zamanda “Helenleşmenin amilleri” olmuşlardır.²⁸ Benzer şekilde;

“Roma İmparatorluğu’nun idaresinde [de] Polis antik dünya boyunca muzaffer yayılmasını devam ettirmiştir. Tam da Makedonyalılar’ın Türkistan sınırlarında *Alexandreschata*’yı kurarak Uzak Doğu’ya polisi getirmesi gibi Romalılar da Lusitanianları²⁹ Roma’ya birleştirerek Uzak Batı’ya varmış; kolonileri ve şehirleştirme siyasetleriyle Romalılar *polis*in hükmünü Britanya, Gaul, Moritanya ve Ren ve Tuna’ya sınır topraklara yaymışlardır.”³⁰

Ancak Weber’e göre şehrin İskender’in ve Roma’nın siyasi fetihleri aracılığıyla yayılması kalıcı olmamış, Doğu’da Helenistik şehirler Roma sonrasında ortadan kalkmıştır.

²⁶ A.e., s.163.

²⁷ A.e., s.157-158. Weber için Yunan şehirlerinin diğer bir önemi de kapitalizmin temellerini ortaya çıkarmalarıdır. Antik Yunan’da şehirlerde para ekonomisinin geçerli hale gelmesi bunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Bk. A.e., s. 225-228.

²⁸ A.e., s. 228.

²⁹ Neredeyse bugünkü Portekiz’i kapsayan bölgenin halkı.

³⁰ A.e., s. 336.

Weber için Antik Yunan tecrübesinin yanı sıra İbrani toplumu da Batı'nın diğer bir kaynağıdır. Ona göre dini düşüncenin rasyonelleşmesinde oynadığı rolle Yahudilik, Batı'da büyüden arınmanın temel saiklerini meydana getirmiştir. Weber Antik Filistin'i Fenikeliler üzerinden Antik Yunan ve Avrupa'ya bağlamak için sürekli Antik Yahudi toplumu ile Helenik Yunanlılar arasından bağlantılar ve benzerlikler kurmaktadır.³¹ Bu bakış açısı Batılı şehirlerin kökenlerini açıklarken de geçerliliğini korumaktadır. Weber *Ancient Judaism* isimli çalışmasında coğrafi koşullar ve şehirleşmenin ilişkisini detaylı bir biçimde incelemektedir.

Weber Antik Filistin'in medeni toplumunu Antik Akdeniz şehirciliğinin bir çeşidi olarak görmektedir. Yönetici aileler bir hükümdar ve oligarkın idaresinde surlarla çevrili şehirde ikamet etmektedirler ve bunun neticesinde müreffeh şehirli aileler ve şehir patriarkasından müteşekkil bir yönetici tabaka ortaya çıkmaktadır. Orta sınıftan, ticaretten, kervan ticareti üzerindeki vergilerden, toprak rantlarından elde edilen kârlar, siyaset ve savaş için vakit ayırabilecek şehirli bir kesimin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Weber'e göre "İsrail şehri zirvesindeyken Helenik ve Batı'daki erken dönem Orta Çağ şehirleri gibi kendi silahlarına sahip olmak için iktisadi olarak yeterli kalıtsal, karizmatik aşiretlerin bir birliğidir."³² Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi silahların tekeli üzerine kurulu olan bu şehir hegemonyası şehir patriarkaları ile güçleri gittikçe azalan köylüler arasında bir sınıf çatışmasına sebep olmuştur. Weber kutsal kitaplardaki peygamberlerin mücadele etmek durumunda olduğu sosyal kötülüklerin bu gerilim üzerine şekillendiğini düşünmektedir. Bu gerilim de Yahudilikteki rasyonelleşmenin temel saiklerinden biri olagelmıştır.

Weber'e göre şehirlerin yükselen egemenliği ile şark despotizminin doğuşu arasında bir kesişme mevcuttur. Weber şark despotizminin güçlü bir insanın neticesi olmayıp sosyal bir olgu olduğunu ve dolayısıyla bir yerde mevcut olabilmesi için onu besleyen toplumsal zeminin ortaya çıkması gerektiğini düşünüyor. Bu şartlar Sarı Irmak (Hwang Ho), Uzun Irmak (Chang Jiang), Ganj, Fırat, Dicle ve Nil gibi büyük nehir tabanı uygarlıklarında suların kontrolü ve tarımda kullanılması problemlerinin varlığıdır. Bütün büyük nehir tabanı uygarlıklarında bu sorunların aşılması için barajların ve kanalların inşa

³¹ Weber, *Ancient Judaism*, s. 22.

³² A.e., s. 20.

edilmesi gerekmektedir. Bu da merkezi patrimonyal yönetim ve buna bağlı bürokratik siyasi yapının ortaya çıkması ile mümkündür. Merkezi bürokratik yönetimin ortaya çıkması ile feodal soyluluk baskılanmış ve toplumsal etkinlikler devletle bütünleşik hale gelmiştir. İşte bu noktada antik Filistin'in coğrafi ve iklimsel koşulları ve Yahudi halkının tarihsel karakteri sebebiyle Orta Doğu'da, büyük nehir uygarlıklarının ortasında bulunmasına rağmen İbrani halkı böylesi bir despotik devlet sistemini oluşturmamıştır.³³ Dolayısıyla büyük kültürel alanlardaki iktisadi gelişmelere gayet açık olan Filistin toprağında başlangıçtan beri şehirler serpiştirilmiş,³⁴ “şehirleşmeye neredeyse evrensel geçiş Joshua Kitabında anlatıldığı üzere Filistin'in siyasi coğrafyasında tamamlanmış[tır].”³⁵

Orta Çağ'dan Modern Döneme Batı Şehrinin İdeal Tipinin Ortaya Çıkışı

Weber'e göre Batı'da Antikite'den Orta Çağ'a geçiş şehirlerin kırışması anlamına gelmiştir. Roma'nın yıkılışı ile şehirleri ayakta tutan siyasi ve iktisadi zemin de ortadan kalkmıştır. Batı'da bir içe kapanma dönemi olan Orta Çağ'da Antikite'nin kıyı şehirleri yerine kaleye dayanan kara şehirleri ortaya çıkmıştır. Fakat yine de ona göre *modern şehirlerin kökenleri, kapitalizmin oluşumunun itici gelişmeleri daha çok Orta Çağ şehirlerinde aranmalıdır.*³⁶ Bu bağlamda Orta Çağ ve Antik şehirler arasındaki temel farklar aristokrasi ve prenslerin ikametgâh ve karakterlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Antik polislin gelişmesi bir şehir krallığı olarak başlamış, ancak monarşi şehir aristokrasisi tarafından ortadan kaldırıldığında kır, siyasi bakımdan özgürleşerek şehri egemenliğine almıştır. Orta Çağ toplumu ve siyasal yapısı ise kırsal toprak sahibi aristokrasi ve belirli bir tarım tipinin krallar ve prensleri ile karakterize edilmiştir. Bu sebeple Orta Çağ şehir gelişmesi şehir vatandaşlarının şehirli olmayan bu otoritelerin derebeysel ve hukuki bağımlılığından kurtulması ile karakterize edilmelidir.³⁷ Bu bağlamda Orta Çağ şehirlerinin Antik Roma ve Helenistik şehirlerle farklılaşmasının temel noktası antik şehirlerin monarşik

³³ Bk. Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, s. 144.

³⁴ Weber, *Ancient Judaism*, s. 61.

³⁵ A.e., s. 43.

³⁶ Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, s. 340-341.

³⁷ A.e., s. 343-344

güç içerisinde konumlarını sürekli kaybetmeleri ve bunun neticesinde kendi özerkliklerini kazanmalarındır.³⁸

Bu izlek üzerinden Weber şehrin Orta Çağ “başarılarını” aşağıda önem sırasına göre sıralanan altı noktada belirtmektedir:

- 1) Siyasi özerklik, bazı durumlarda bağımsız dış siyaset, bağımsız ordu,
- 2) Şehirlerde özerk hukuk yapımı,
- 3) Kendilerine ait hukuki ve idari organlar (autocephaly),
- 4) Dış güçlerin vergilendirme ve diğer mesuliyet yüklemelerinden bağımsız olarak şehirde mukim olanlar üzerinde vergilendirme yetkisi,
- 5) Piyasa kurma, özerk ticari ve zanaat düzenlemesi yapma ve dışlama yetkisi (tekel kurma hakkı),
- 6) Feodal ve kilise yapılarının otoritelerini azaltan şehir vatandaşı olmayan tabakanın dışlanmasını sağlayan özel bir tutum.

Bu sıralanan karakterler arasında Weber, Batı şehrinin siyasi bir topluluk olma karakterini öne çıkarmaktadır. Şehrin kendi hukukuna sahip, bağımsız ve özerk bir yapı olarak ortaya çıkması da şehirde bağımsız bir şehir topluluğunun bulunması ile ilintilidir. Weber’in Orta Çağ şehirlerinde şehir topluluklarına yaptığı vurgu, daha sonra kapitalizmin gelişimi bağlamında burjuvaziye yapacağı atıflara güçlü bir temel teşkil etmektedir. Bu bakımdan şehirlerde önce zanaatkarlığın daha sonra da ticaretin gelişimi ekseninde burjuvazinin öncülleri ortaya çıkmıştır. Zira şehir topluluğunun şehre kendi gücünü empoze eden merkezi siyasi otoriteden ve feodal beylerin belirleyiciliğinden kurtulması için şehirde çevresindeki kırsal alana olan bağımlılığı aşan güçlü bir iktisadi yapının oluşması gerekmektedir.

Şehirlerde loncaların oynadıkları işlevler burjuvazinin çekirdeğinin oluşumu açısından önem arz etmektedir. Zira “Antik polis’te askeri cemiyetlerin ve aşiretlerin biraderliğinde olduğu gibi bir kural olarak vatandaşların biraderliği loncaların biraderliği aracılığıyla ortaya çıkmıştır.”³⁹ Yasal biçimlerinden

³⁸ “... [B]ütün Erken ve Yüksek Ortaçağlar sırasında şehirler kendi karakteristik özelliklerini geliştirdikleri siyasi alanlara sahipti ve bu dönemde şehirler sadece para ekonomisinin merkezi değil aynı zamanda resmi yükümlülükleri sebebiyle idarenin de merkeziydiler.” A.e., s. 346.

³⁹ Weber, *The Religion of India*, 35-36.

bağımsız olarak geç Orta Çağ şehri üretken vatandaşlarının biraderliğine (fraternity) dayanmaktaydı. Dolayısıyla loncalar ve birlikler ister legal ister illegal olsun siyasi gücü ele geçirmişlerdir.

Zanaatkarlığa ve erken sanayi dönüşümüne dayanan bu gelişme önemli olmakla birlikte Weber, kıta içindeki erken sanayi şehirlerinin aksine modern kentin kökenlerini temelde Roma sonrası kırılan iktisadi yapı içerisinde bir nüve olarak varlığını devam ettiren İtalyan şehirlerinde aramaktadır. Geç Orta Çağ'ın İtalyan şehirleri yeniden canlanan Akdeniz ticaretinden aldıkları paylarla bu tür bir iktisadi zemini oluşturabilmişlerdir. Bu sebeple “burjuva birliğinin sosyolojik anlamının en iyi tanımlanabileceği yer İtalya'dır.”⁴⁰ Bu bakımdan İtalya'daki komplo birlikleri (coniurationes) ve Almanya'da kardeşlikler (confraternities), burjuvazinin şehirlerde üstünlük kazanmasında, yönetimi ele geçirmesinde ve şehir özerkliğini ilan ederek, kendi özel hukuklarını kurmalarında önemli işlevler icra etmişlerdir.⁴¹

Bu kapsamda Weber'in Batı şehri açıklaması kendi burjuva liberalizminin zeminini oluşturmaktadır. Buna göre Batı'da şehrin ortaya çıkmasının temel saiki olan Ortaçağ burger'i sadece, ama sadece, Batı'da ortaya çıkmıştı:

“Siyasi alanda gönüllü çıkar oyunları ile birlikte hakiki parlamenter temsil, neticeleri ile birlikte sonuçta oluşan plebisit parti organizasyonu ve çıkar gruplarınca modern *akılcı* temsil fikrinin hepsi Batı Dünyasına hastır. Bunların hiç biri statü gruplarının ve sınıfların hususi Batılı gelişmesinde ayrı olarak anlaşılabilir. Orta Çağlarda bile bu olguların tohumları Batı Dünyasında ama *sadece* orada mevcuttur. “Şehirler” ve “tabakalar” (*rex et regnum*), “burjuvazi” ve “proleterya” sadece Batı Dünyasında mevcuttur.”⁴²

“... sadece Batı'da vatandaşlık kavramı (*civis Romanus, citoyen, bourgeois*) bulunur ve yine sadece Batı'da özel bir biçimde şehirler vardır. ...”⁴³

Şehir topluluğunu oluşturan bu burgerler sözleşme teorisi çerçevesinde şekillenen bir çeşit siyasi meşruiyet talebi, burgerlerin siyasi yapıya aktif katılım ısrarı ile geleneksel efendilerini zorlamaktaydı ve böylece şehrin kendine özgün yapısı ortaya çıkmaktaydı.

⁴⁰ Weber, *Economy and Society*, 1251.

⁴¹ A.e., 1251-1260.

⁴² A.e., s. 298.

⁴³ Weber, *General Economic History*, s. 313-314.

Şehirlerde vatandaşlığa dayanan bir şehir topluluğunun varlığı Ortaçağ şehrini Antik Polis'ten ayırttığı gibi Doğu'nun şehirlerinden de farklılaştırmaktadır.⁴⁴ Weber'e göre Doğu şehirlerindeki en önemli eksiklik burjuva benzeri bir siyasi topluluğun olmayışıdır:

“Bu ne Çin’de ne de Japonya veya Hindistan’da bulunabilirdi, Yakın Doğu’da da sadece erken doğmuş başlangıçları vardı. ... Çin’de şehir bir kale ve imparatorluğun görevlilerinin resmi mahalli idi; Japonya’da bu anlamda “şehir” tamamen yoktu. Hindistan’da şehirler bir kale ve Pazar merkezi oldukları gibi kraliyet mahalleri veya kraliyet idaresinin resmi merkezleri idiler. ... [Benzer şekilde] ne siyasi olarak özerk şehirler ve Batılı tipte bir burjuva tabakası ne de kraliyet hukukunun yanı sıra özel bir şehir hukuku Mezopotamya’da mevcuttur.”⁴⁵

Weber’in şehrin temel şartı olarak gördüğü şehir topluluklarının mevcudiyetinin iki neticesi vardır: Siyasi ve askeri özerklik ve kendi hukukunu yapma. *Asya’da hala engellenirken Akdeniz çevresinden başlayarak Avrupa’da şehrin gelişmesinin nedenleri şehir dayanışma birliklerinin ve şehir topluluklarının gelişmesidir.* Siyasi özerkliğin sağlanabilmesi için şehrin vatandaşlarının dışarıya karşı kendi çıkarlarına sahip bir topluluk olarak ortaya çıkması ve gerektiğinde bu çıkarları savunmak için silahlı bir güç oluşturabilmeleri önemlidir. Bu, aynı zamanda şehirlerin kendi aralarında birleşerek merkezi kraliyet güçlerine karşı da bir etkinlik oluşturmalarına yarayabilmektedir. Evvela askeri yapının buna müsait olması gerekir. Bu kapsamda Weber, ordunun oluşturulma biçimine özel bir önem vermektedir. Ona göre Batı’da askerlik şövalyeye dayanmaktadır. Şövalyelikte askeri hizmetle yükümlü olan birey kendi teçhizatını temin etmektedir. Bu da bu bireyin askeri *özerkliğini* işaret eden önemli bir göstergedir. Bu özerklik temelinde şehirlerde vatandaşlardan müteşekkil bir ordu kurulabilmiştir.⁴⁶ Böylece şehrin gerektiğinde kapılarını kapatarak kendi çıkarları için savaşması ve bu yolla siyasi bir bütünlük kazanması söz konusu olmuştur. Feodal beylerin ve merkezi kralların şehir üzerindeki belirleyiciliklerini en aza indiren bu etken, şehirlerin

⁴⁴ Weber, *Economy and Society*, 1240; 1249-1250.

⁴⁵ A.e., 1228-1230.

⁴⁶ A.e., 1978: 1324.

kendi içinde gelişmesini ve daha sonra kapitalizme temel olan toplumsal ve siyasal yapıyı oluşturmalarını mümkün kılmıştır.⁴⁷

Kendi silahlarına sahip özerk bir şehir burjuva topluluğunun ortaya çıkması, Orta Çağ'da Batı'da şehrin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Zira Weber'e göre yukarıdan müdahale eden bir siyasi otoritenin olmaması şehirler arasında bir rekabetin oluşmasına ve iktisadi ve ticari hayatın canlanmasına neden olmuştur. Bu bakımdan Batı şehirleri Doğu şehirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin Doğu'da ve Antik Mısır'da askeri prensler şehirlerden daha eski oldukları için hukuken bağımsız şehirler ortaya çıkmamıştır. Weber bunu yapay sulama sebebiyle ortaya çıkan erken merkezileşmeye bağlamaktadır. Buna ek olarak Doğu'da dinsel tabular yabancılarla askeri ittifak kurmayı ve bu sebeple formel olarak bağımsız şehirlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Hindistan'da kastların ritüel dışlanması bu etkiyi doğurmaktadır. Daha genel olarak Antik Batı'da şehirler kendi ritüellerini kendileri uygulayabilirken, Asya'da ve Orta Doğu'da geleneksel rahipler tanrılarla iletişim tekeline sahiptirler. Şehirde zengin ve özerk bir lonca ve cemiyet yaşamının içsel gelişmesi şehrin yasal ve siyasal olarak patrimonial ya da feodal memurların müdahalesinden serbestleşmesi ile yakından ilişkilidir. Avrupa şehirleri anlaşmalar imzalayıp, ittifaklar yapıp savaşabilirken ve Asya'nın sulama toplumları savaşın ve ticaretin merkezileşmiş bürokratik kontrolü ile karakterize edilmektedir. Doğu'daki patrimonial idarede asker ile savaş teçhizatının mülkiyeti birbirinden ayrılmıştır. Savaş teçhizatı devletin malıdır ve askerin bulundurulması ve beslenmesi toprağın sahibi olan merkezi bürokrasi tarafından tımar sistemi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.⁴⁸ Bu sebeple efendi kendi otoritesini herhangi bir siyasi bütünlüğe ve askeri özerkliğe sahip olmayan tebaaya doğrudan uygulayabilmektedir. Bu sistemin en doğal neticesi şehirlerin ortaya çıkmaması olmuştur.⁴⁹

⁴⁷ A.e., s. 1323. Bu şehirler "bazı durumlarda daimi bir askeri güç idame ederek, anlaşmalara vararak, uzun savaşlar vererek, büyük alanları ellerinde tutarak, bazen diğer şehirleri tam egemenlik altına alarak ve deniz aşırı koloniler elde ederek genişlemeci bir dış siyaset şekillendir[seler de]" genellikle çok küçük bir alanda etkili olan tekil şehirler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Weber, *Economy and Society*, 1325-1326.

⁴⁸ Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, s. 72; Weber, *The Religion of China*, s. 16.

⁴⁹ Weber, *Economy and Society*, s. 1260-1262. Weber'in Batı ve Doğu şehirleri arasındaki farklılaşma görüşüne dair tartışmalar için bk. Collins, 1986: 92 Turner, 1974: 97-98; Blaut, 1993: 83 ve Bendix, 1960: 93.

Askeri ve siyasi bir özerklik, özellikle İtalyan şehirlerinde görüldüğü gibi şehrin kendi içinde hukuki ve siyasi vasıtaların oluşturulmasında da önemlidir. Buralarda şehirler burjuvalar arasından seçilen temsilcilerin idare ettiği kendi özel hukuki sistemlerine ve yargılama biçimlerine sahiptir. Burjuvalar ile şehrin siyasi veya feodal lordu arasında lordun paraya olan ihtiyacı ile belirlenen iktisadi bir güç dengesi bulunmaktaydı. Bu ihtiyaç şehir haklarının edinilmesini ve bunun koruyucusu olarak da şehirlerin finansal gücünü mümkün kılmıştır.⁵⁰ Böylece şehir burjuvanın kendi hukukunu ve idaresini geliştirdiği bir yer olmuştur. Şehir dışındaki güçlerin şehrin iktisadi hayatı üzerindeki etkilerinin en aza indirilmesi ile özdeş hale gelen bu özerklik özellikle vergilendirme, pazar kurma ve tekeller oluşturma hakkında ortaya çıkmaktadır. Weber'e göre pazar her Orta Çağ şehrinin ayrılmaz bir kısmıdır ve "piyasa üzerindeki amirlik, konsül tarafından her yerde hissedilebilir ölçüde şehir lordunun ellerinden alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde şehir lordu büyük oranda dışlanmaya devam edilmiş; ticaretin ve üretimin düzenlenmesi yerel güç yapısına bağlı olarak ya belediye otoritelerinin ya da zanaatkâr birliklerinin ellerinde merkezileşmiştir."⁵¹ Diğer taraftan merkezi otoritenin vergilendirme üzerindeki etkileri en aza indirilmiştir.⁵²

Bu idari özerkliği tamamlar bir biçimde şehirler kendi hukukunu da yapma hak ve gücüne sahiptirler. Şehrin kendi idare organına sahip olarak kendi kendini yönetmesi ve bunun için gerekli olan hukuku üretmesi burjuva şehir konsülleri aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁵³ Bu şehir konsülleri hukukun akılcılaşması ve kodifiye edilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.⁵⁴ Bu bağlamda kapitalizme uyarlanabilir hukuk kurumlarının kökenleri de bu şehir hukuk sistemlerinde ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bireysel hakların garanti edilmesi, haklarla sabit ve garanti edilmiş belirleyici yasal müesseselerin varlığı şehirlerin gelişmesine ve giderek bir merkez haline gelmelerine neden olmuştur. Weber'e göre kapitalizmin ortaya çıkması, belirlenmiş yasal prosedürlerin mevcudiyeti ve sonuçları önceden kestirilebilir standart bir hukuk sistemine bağlıdır. Burjuvaların

⁵⁰ Weber, *Economy and Society*, s. 1326-1327.

⁵¹ A.e., s. 1328.

⁵² A.e., s. 1327.

⁵³ A.e., s. 1259.

⁵⁴ A.e., s. 1254.

⁵⁵ A.e., s. 1325.

kendilerini siyasi otorite karşısında garanti altına alabilecek olan bir hukuki yapı oluşturmaları bunu sağlamıştır.⁵⁶

Batı'nın Temeli Olarak Şehir

Weber'in modern toplum biçiminin doğuşu ile şehirlerin doğuşu ve gelişimi arasındaki ilişki hakkındaki analizleri ancak onun genel sosyolojik perspektifiyle ilintili bir biçimde ele alındığında anlaşılabilir. Başka bir çalışmada detaylı tartışıldığı üzere Weber'in sosyolojisinin temel amacı temelde Batı'nın, özde ise modern toplum biçiminin biricikliğinin gösterilmesidir.⁵⁷ Weber bu amaca ulaşmak için sık sık Doğu toplumları ile karşılaştırmalara başvurmakta ve tarihsel gelişmeyi sağlayan rasyonelleşmenin tam anlamıyla ancak Batı'da gerçekleştiğini göstermeye çalışmaktadır. Weber'in şehirlerle ilgili tarihsel analizleri onun bu genel amacıyla ilintili bir biçimde sürekli Doğu'da şehirlerin gelişimi ile ilintili bir biçimde ele alınmaktadır.⁵⁸

Weber Batı'da şehrin oluşumunu, Doğu'da oluşmamasını ele alırken bir düzeyde karşıt olan iki toplumsal yapıdan bahsetmektedir. Batı'da değişik etkenlerce beslenen bir süreçte büyü bozumu gerçekleşmiş ve rasyonelleşme sağlanmışken, aksi istikametteki gelişmeler tarafından Doğu'da büyüdü dünya görüşü devam etmiş, rasyonelleşme gerçekleşmemiştir. Bunu biraz daha detaylı bir biçimde incelediğimizde Weber'in de 18. Yüzyıl aydınlanmacılarının ve 19. Yüzyıl şarkiyatçıların sıklıkla başvurduğu coğrafya ve iklime dayalı açıklamalara başvurduğunu görmekteyiz. Ona göre Doğu'daki coğrafi şartlar ve iklim tarafından mecburi hale gelen sulama işinin merkezi bir güç ve yapı tarafından organize edilmesi ihtiyacı, Doğulu toplumsal yapının en temel belirleyicidir. Böylece merkezi devletin çok güçlü olduğu bürokratik patrimonyal toplum tipi ortaya çıkmıştır. Halbuki böyle bir ihtiyaç Batı için söz konusu değildir ve bu durum merkezi bir devlet yapısının ortaya çıkmaması ile neticelenmiştir.

Bu konudaki Weber'in en temel ayrımını Antik Yunan ve İbrani toplumlarının etraflarındaki Doğulu toplumlardan farklılaşmasına dair analizlerinde

⁵⁶ Weber, *The Religion of China*, s. 100-101.

⁵⁷ Bk. Lütfi Sunar, *Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Toplumlara Yaklaşımları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2010, s.133-259.

⁵⁸ Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bk. s. 223-232.

görebiliriz. Ayırt edici ve detaylı bir biçimde ele alınmış bir örnek olması açısından İbrani toplumsal yapısının etrafındaki Mısır ve Mezopotamya'nın güçlü toplumsal yapılarından ayrışmasına bakabiliriz. Weber'e göre evvela Eski İbrani toplumu Filistin coğrafyasının daha fazla yağmur alması, coğrafi şartlarının yapay sulamayı gerektirmemesi dolayısıyla etrafındaki sulamaya dayalı toplumlardan farklılaşmaya başlamıştır. Bunu parya bir halk olan Eski İbrani toplumunun etrafındaki güçlü düşmanlara karşı hayatta kalabilmesi için ancak karizmatik peygamberlik etrafında birleşmesi takip etmiştir. Yapay sulamaya ihtiyaç olmaması dolayısıyla bürokratik merkezileşme gerçekleşmemiş, karizmatik peygamberlik ve İbrani halkının tanrısı Yehova ile kurduğu özel ilişki sayesinde de dinsel inanın büyüden arındırılması söz konusu olmuştur. Böylece Eski İbrani toplumu daha sonra ancak Batı'da hayat bulacak olan bir toplumsal yapının temelini teşkil etmiş, Yahudilik de Batı'nın temel payandalarından birisi olmuştur. Zira Yahudiliğin sağladığı rasyonelleşme Hıristiyanlıkla birlikte Batı'da gelişimini sürdürmüş ve Protestanlıkla birlikte modern toplum yapısının temeli olabilecek şekle gelmiştir. Weber benzer bir düşünce sistematiğini Antik Yunan toplumsal yapısının Mezopotamya ve Mısır'ın toplumsal yapısından farklılaşmasını açıklamak üzere de kullanmaktadır. Buna göre yine coğrafi koşulların sağladığı farklı temeller Yunan toprağında demokrasinin boy göstermesine ve bir tür siyasi rasyonelleşmeye yol açmıştır. Doğu'da bürokrasinin konumu sebebiyle dini inanın rasyonelleşmesinin önünde ortaya çıkan engeller, Yunan toplumunda dini düşüncenin ve rahipliğin özel konumu sebebiyle çıkmamıştır. Dolayısıyla Doğu'nun despotik sistemine karşı Yunan'da demokratik idealler belirleyici olmuştur.

Şehrin neden Asya'da değil de Akdeniz havzasında Batı'da ortaya çıktığı sorusunu Weber patrimonyal siyasi yapı ve rasyonelleşmemiş toplumsal hayat ile ilintili bir biçimde cevaplamaktadır.⁵⁹ Nehirlerin düzenlenmesi ve suya ulaşma ihtiyacı Asya'da kraliyet bürokrasilerinin ortaya çıkmasına ve ayrıca kralların merkezi bir gücün temeli olan büyük ordular kurması ve devam ettirmesine fırsat vermiştir. Böyle bir ortamda siyasi burger toplulukları kraliyet gücünden bağımsız olamayacaklardır. Weber'e göre Batı'da prensip olarak çiftçilerden, şövalyelerden ya da burger militanlarından oluşan askeri birimler

⁵⁹ Weber, *General Economic History*, s. 320-322.

kendi donanımlarını kendileri sağlamaktadırlar. Nihai sonuç statü tarzı kuvvetler ayrılığının ve otonom burger topluluklarının gelişmesidir.⁶⁰

Bu farklılaşmayı şehirlerin gelişimi üzerinden göstermek Weber açısından son derece önemlidir. Weber Doğu Batı arasındaki ayrıştırma bağlamında şehirlere merkezi bir konum biçmektedir.⁶¹ Zira tarihsel seyir içerisinde ayrımın belirginleştirilmesi için teoride rasyonelleşme ne kadar önemliyse pratikte de şehirlerin gelişimi o kadar önemlidir. Başka bir deyişle Weber şehirlerin gelişimini Batı'nın ayırt edici özelliklerinin bir araya gelerek nihai rasyonelleşmeyi gerçekleştirmesinin temeline koymaktadır. Temel toplumsal farklılaşma ile belirlenen şehirler, farklı alanlarda ortaya çıkan rasyonelleşme yönündeki gelişmelere ev sahipliği yapmışlardır. Rasyonel hukukun gelişimi, rasyonel siyasi sistemin gelişimi, iktisadi işlemlerin rasyonelleşmesi şehirlerin sağladığı ortamda söz konusudur. Daha önemlisi şehirler, bu alanlardaki gelişmelerin birbiri ile ilintili ve birbirini destekleyecek şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶²

Bu bağlamda Doğu-Batı arasındaki farklılaşmayı açıklamak üzere (eğer varsa) Doğu şehirleri ile Batı şehirlerinin karşılaştırmalı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Zira Batı için sözü edilen gelişmelerin Doğu'da niçin gelişmediğinin açıklanması bu bağlamda hayati bir yer tutmaktadır. Weber'in muhafazakar tarihçi Georg von Below'a *Ekonomi ve Toplum*'la ilgili olarak yazdığı bir mektuptaki ifadeleri bunu açık bir biçimde göstermektedir. Eserinde "konuyu karşılaştırmalı ve normatif bir biçimde" ele alacağını dile getiren Weber, bir şeyin açıklanabilmesi için ondan farklı olan diğer şeydeki farklılıklara açıklamalar getirmek gerektiğini, hatta bunun tarihinin görevi olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda Weber mektubunda Orta Çağ şehrinin özel karakterini açıklayabilmek için Klasik Çin ve İslam şehirleri gibi diğer şehirlerde bu karakteristiklerin hangisinin eksik olduğu belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun ardından, ona göre, "tarihinin bir sonraki

⁶⁰ Ringer, 2004: 208.

⁶¹ Bendix, 1960: 118-123.

⁶² Weber'in kapitalizmin gelişimi bağlamında Protestanlığın rolüne yaptığı atıf da benzer bir kavramsallaştırma çerçevesinde işlemektedir. Bu bağlamda Weber'in düşüncesinde *seçmeci yakınlıklar* (Wahlverwandschaften, elective affinities) kavramı önemlidir. Ona göre değişik alanlardaki akılcılaştırma eğilimleri seçmeci bir biçimde bir araya gelerek kapitalizmi oluşturmuşlardır. Diğer uygarlıklarda her bir alanda daha ileri düzey akılcılaştırma gerçekleşse de bu akılcılıklar birbirini destekleyecek şekilde seçmeci bir biçimde bir araya getirecek Protestanlık gibi bir katalizör yoktur. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism with Other Writings on the Rise of the West*, 4th ed., ed. Stephen Kalberg, çev. Stephen Kalberg, New York: Oxford University Press, 2009, s. 97.

görevi ise bu özel karakteristiklere nedensel açıklamalar getirmektir.”⁶³ Başka bir yerde de Weber benzer şekilde “Orta Çağ Batısının şehri, özellikle ideal tipe yakın bir biçimde geliştiği kuzey bölgelerinin ve Alplerin şehri Asya koşullarına katı bir karşıtlık arz etmektedir.” demektedir.⁶⁴ Burada da açıkça görüldüğü üzere Weber, Batı’nın toplumsal yapısını açıklamak için Doğuyla karşılaştırmalı incelemeleri önemsemekte ve bu kapsamda şehre merkezi bir konum vermektedir.⁶⁵

Weber’in şehre olan ilgisi Korkut Tuna’nın dile getirdiği gibi Batı’nın tek başına ve kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendi kendisine yeterli bir gelişmeye sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.⁶⁶ Bu, bir anlamda Weber’in sosyolojisinin temel amacı olarak belirlenebilir. “... Weber kendisinden önce başlatılmış Batı’yı tanımlama ve kimliğini açıklama çalışmalarına şehirlerle ilgili olarak ileri sürdüğü yeni bir kavram ve yorumla ileri bir boyut kazandırmayı dener.”⁶⁷ Kömürçüoğlu’nun vurgulayarak dile getirdiği gibi, onun sosyal bilimlerdeki yeri düşünüldüğünde Weber’in Batı şehri anlayışını oluşturan açıklamaları şehir sosyolojisi açısından son derece önemlidir.⁶⁸

Sonuç olarak Weber’in şehirle ilgili açıklamalarının da temelini Batı’nın biricikliğinin ve benzersizliğinin gösterilmesi teşkil etmektedir. Weber temelde devrinde yaygın bir şekilde inanılan *Avrupa mucizesine* sosyolojik açıklamalar geliştirmeye çalışmaktadır. Ona göre modern anlamda bilimi, teknolojik düşüncüyü üreten şehrin Batı’ya kattıkları önemlidir.⁶⁹ Bu bağlamda Batı’nın biricikliğini göstermek için modern Kapitalizmin ortaya çıkışındaki biricikliği göstermeye odaklanmaktadır. Modern kapitalizmin gelişimini açıklarken de şehirlerin ortaya çıkışı ve gelişimine dair analizlere dayanmaktadır. Avrupa’da ticaretle uğraşan şehirlerin Asya’nın karasal şehirlerine göre daha serbest olduğunu ileri sürmekte ve bu şehirler ekseninde Avrupa’nın gelişimini açıklamaktadır.

⁶³ Weber’den Below’a 21 Haziran 1914 tarihli mektup, Georg von Below, *Der Deutsche Staat des Mittelalters: Eine grundlegung der deutschen Verfassungsgeschichte*, Vol. 1, 2. Auflage, Leipzig, Verlag von Quelle & Meyer, 1925, pp.xxiv-xxv, s.xxv.

⁶⁴ Weber, *Economy and Society*, s. 1236

⁶⁵ Fritz K. Ringer, *Max Weber: An Intellectual Biography*, Chicago: University of Chicago Press, 2004, s. 204

⁶⁶ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, s. 30-31

⁶⁷ A.e., s.36.

⁶⁸ Mustafa Kömürçüoğlu, “İslam Şehrine Tarihte Yer Açmak,” *Entelektüel Bağımlılığı Aşmak*, ed. A. Cüneyd Köksal, İstanbul: Yedirenk Yay. 2009, ss. 203-213, s.206.

⁶⁹ Weber, *General Economic History*, s. 316-317.